

Kovida Shloka #18 - Raghuvamsham Sarga 2 - Shloka 59

Links to the lecture and the class notes

1. Link to YouTube lecture on this shloka by Smt. Vidhya –
https://www.youtube.com/watch?v=CTNOzKoy_74
2. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on the shlokas present in Kovida
- https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPz_ZVFu6docp_PVxfRbF
3. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - <https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT362dCx4-a-wqb7f7B-Fj1SKU>
4. Link to the notes from Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 -
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh/>
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh2/>
<https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh3/>

Class notes for this shloka

59. श्लोकः

मूलपाठः

तथेति गामुक्तवते दिलीपः सद्यः प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः ।
स न्यस्तशस्त्रो हरये स्वदेहमुपानयत्पिण्डमिवामिषस्य ॥ २.५९ ॥

पदच्छेदः

तथा, इति, गाम्, उक्तवते, दिलीपः, सद्यः, प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः, सः, न्यस्तशस्त्रः, हरये, स्वदेहम्, उपानयत्, पिण्डम्, इव, आमिषस्य

अन्वयार्थः

- तथा इति= एवमस्तु इति
- गाम्= वचः
- उक्तवते हरये= कथितवते सिंहाय
- सद्यः= तत्क्षणे
- प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः= बन्धात् विमुक्तः बाहुः यस्य
- सः दिलीपः= सः चक्रवर्तिदिलीपः
- न्यस्तशस्त्रः (सन्)= त्यक्तायुधः सन् / हेति परित्यज्य

- स्वदेहम्= स्वशरीरम्
- आमिषस्य पिण्डम् इव= मांसस्य ग्रासम् / कवलम् इव
- उपानयत्= उपाहरत्, समर्पितवान्

अन्वयः

तथा इति गाम् उक्तवते हरये सद्यः प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः सः दिलीपः न्यस्तशस्त्रः (सन्) स्वदेहम् आमिषस्य पिण्डम् इव उपानयत् ।

अन्वयरचना

- उपानयत्
  - कः उपानयत् ? दिलीपः
    - कीदृशः दिलीपः ? सः
    - पुनः कीदृशः दिलीपः ? प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः
      - कदा प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः ? सद्यः
      - कथंभूतः सन् दिलीपः ? न्यस्तशस्त्रः (सन्)
  - कम् उपानयत् ? स्वदेहम्
  - कमिव उपानयत् ? पिण्डम् इव
    - कस्य पिण्डम् इव ? आमिषस्य
  - कस्मै उपानयत् ? हरये
    - कीदृशाय हरये ? उक्तवते
      - काम् उक्तवते ? गाम्
      - किमिति गाम् ? तथा इति

तात्पर्यम्

“नार्हसि त्वं सम्बन्धिनो मे प्रणयं विहन्तुम्” इति प्रार्थितवन्तं दिलीपं ‘तथा (अस्तु)’ इति वचनम् अब्रवीत् सिंहः । तत्क्षणे एव बाणमूले संसक्तः दिलीपबाहुः शिथिलीभूतः । सोऽपि सशरं चापं पार्श्वे निक्षिप्य सिंहाय अर्पयितुं स्वशरीरं मांसपिण्डम् इव उपाहरत् । नितरां निर्ममः सन् सिंहमुपागच्छत् इति भावः ।

पदविवरणम्

- गाम्= ओकारान्तः, स्त्री., गो शब्दः, द्वि. वि., ए.व.
- उक्तवते= तकारान्तः, पुं., उक्तवत् शब्दः, च. वि., ए.व.

- हरये= कपौ सिंहे सुवर्णे च वर्णे विष्णौ हरिं विदुः इति शाश्वतः
- सद्यः= समाने अहनि अथवा तत्क्षणे इत्यर्थे अव्ययम् ।
- प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः
  - स्तम्भनाति इति स्तम्भः (जडत्वम्)
  - प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः= प्रतिष्टम्भात् विमुक्तः बाहुः यस्य सः
- न्यस्तशस्त्रः = न्यस्तं शस्त्रं येन सः
- स्वदेहम्= स्वस्य देहः स्वदेहः, तम्
- आमिषम् = पल्लं क्रव्यमामिषम् इत्यमरः
- उपानयत्= उप + अनयत् । [नी“णीञ् प्रापणे”](#) उभयपदी लङ्., प्र.पु., ए.व. । लटि. नयति, नयते ।

अन्यविषयाः

- हरये - हरति इति हरिः, सिंहः
- स्वदेहम् उपानयत् पिण्डम् इवामिषस्य - तस्य निर्ममत्वं सूच्यते अनेन ।
- स्तम्भ - स्तम्भनाति, स्था - तिष्ठति
  - इकारान्तात् उकारान्तात् उपसर्गात् अथवा अव-उपसर्गात् परं स्तम्भ धातोः स् - ष् । प्रतिष्टम्भः, विष्टम्भः, अवष्टम्भः ।
  - इकारान्तात् उकारान्तात् उपसर्गात् परं स्था धातोः स् - ष् । अधिष्ठानम्, अनुष्ठानम् । अवस्थानम् ।

सन्धिः

- तथेति = तथा इति । [गुणसन्धिः](#) ।
- स न्यस्तशस्त्रः = सः न्यस्तशस्त्रः । [विसर्गसन्धिः लोपः](#) ।
- न्यस्तशस्त्रो हरये = न्यस्तशस्त्रः हरये । [विसर्गसन्धिः उकारादेशः](#), [गुणसन्धिः](#) ।

छन्दः

- वृत्तम् - उपजातिः । इन्द्रवज्रा उपेन्द्रवज्रा च इति वृत्तद्वयमपि त्रिष्टुब्भेदान्तर्भूतम् । विस्तरेण जातुं प्रथमश्लोकं वा अत्र वा <https://niveditawordpress.com/chandas-2/#upajaatih> पश्यतु ।

Word-Meaning

- सः दिलीपः = That Dileepa
- सद्यः प्रतिष्टम्भविमुक्तबाहुः = one whose arms were released
- न्यस्तशस्त्रः (सन्) = becoming one who has laid his weapons aside

- उपानयत् = presented
- स्वदेहम् = his body
- आमिषस्य पिण्डम् इव = like a mere lump of flesh
- हरये = to the lion
- तथा (अस्तु) इति गाम् उक्तवते = to it which uttered (उक्तवत्) the words (गो) "So be it" (तथा अस्तु)